

Herinneringen aan mijn jeugd

Maarten van Rossem

Herinneringen
aan mijn jeugd
1943-1963

Nieuw Amsterdam

© 2023 Maarten van Rossem
© 2023 Nieuw Amsterdam
Alle rechten voorbehouden
Correctie en lay-out Yulia Knol
Ontwerp omslag Paul Pollmann
Foto's Familiearchief Van Rossem
NUR 330
ISBN 978 90 468 3204 2
www.nieuwamsterdam.nl

Inhoud

Geplaagd en belaagd

7

Klaar als persoon

81

Geplaagd en belaagd

Het was een vlotte bevalling op die zondag 24 oktober 1943, aan het eind van de middag in het Diakonessenhuis in Zeist. Ik woog zeven pond. Als beloning kreeg mijn moeder een ‘reusachtige, vooroorlogse maaltijd’. Mijn Engelse grootmoeder, die twee dagen later op bezoek kwam om haar eerste kleinkind te bekijken, beschreef mij als een ‘charming little baby, with black hair and fat cheeks’. Op de eerste foto’s is te zien dat ik meteen al op mijn duim zoog. Dat heb ik heel lang gedaan, en mijn rechterduim ziet er nog steeds raar uit. Mijn ouders woonden destijds in Huis ter Heide. Mijn vader werkte voor de Heidemaatschappij in Utrecht. Aan het eind van 1943 kreeg hij een baan bij de Plantenziektenkundige Dienst in Wageningen, waarheen zij vervolgens verhuisden.

Mijn vader had de Hogere Tuinbouwschool in Frederiksoord bezocht en zich gespecialiseerd als entomoloog. Zijn interessegebied was de wesp, in het bijzonder de sluipwesp, die zijn eitjes legt in de rupsen van andere insecten. Hij heeft zijn hele leven gewerkt bij de Plantenziektenkundige Dienst, die hij onveranderlijk de PD noemde, en die volgens hem werd geleid door een gewetenloos politbureau.

Zijn afdeling, waar hij aanvankelijk alleen werkte en later met twee bijzonder aardige medewerkers, hield zich bezig met insecten die meestal tegen hun wil illegaal Nederland waren binnengekomen. Denk aan grote spinnen die met gekoelde bananenschepen naar Rotterdam kwamen, maar ook aan coloradokevers, tapijtkevers en faraomieren. De tapijtkever zorgde voor een gedenkwaardige televisie-uitzending, die wij bij kennissen gingen bekijken. Mijn vader was namelijk gevraagd iets te komen vertellen over de tapijtkever die in die jaren werd gezien als een nationale plaag. Soms hadden wij een grote spin die de gekoelde reis had overleefd in een flinke pot op de schoorsteenmantel staan, tot ontzetting van bezoekers. Alle spinnen die we hebben gehad weigerden iets te eten, bewogen zich uiterst traag en gingen dood.

Mijn vaders liefdevolle relatie met insecten had ook invloed op ons kinderen. Wij zijn niet bang voor insecten en zijn er faliekant tegen ze nodeloos te vermoorden. Zo groot is nog steeds mijn insectenliefde dat ik zojuist deze schrijfarbeid minutenlang heb onderbroken om een hommeltje te redden die tussen het schuifraam klem was komen te zitten. Hij is onder dankzegging, ook aan mijn vader, zwaar brommend weggelopen.

In Wageningen woonden mijn vader en moeder bij de familie Wieringa in een groot, oud huis aan de Rijksstraatweg, vlak voor de kruising met de Diedenweg, die toen nog een zandpad was. Het bleek een onheilszwangere locatie, wat natuurlijk niemand had kunnen bedenken. In september 1944 had veldmaarschalk Bernard Montgomery een groots plan opgezet om ten noorden van de Nederrijn een omvangrijk geallieerd bruggenhoofd te vestigen. Daartoe zouden Engelse strijdkrachten, die zich op dat moment aan de Bel-

gisch-Nederlandse grens bevonden, in hoog tempo oprukken naar Nijmegen en Arnhem. Parachutisten zouden ondertussen alle noodzakelijke bruggen op de route bezetten. Teneinde de Britse luchtlandingen in de buurt van Arnhem te beschermen tegen Duits afweergeschut, zouden Amerikaanse bommenwerpers kort voor het begin van de luchtlandingen Duitse posities – beter: mogelijke Duitse posities – bombarderen. Het bombardement, uitgevoerd door hoogvliegende B17's, begon op zondag 17 september om 11.23 uur, iets ten westen van het landingsgebied van de parachutisten. De Dienenweg, waar zich helemaal geen Duitse posities bevonden, werd zwaar getroffen. Er vielen 39 doden, en 4 zwaargewonden overleden in het ziekenhuis.

Toen de bommen begonnen te vallen, lag ik te slapen in een kinderwagen achter in de diepe tuin van het oude huis. Volgens familieoverlevering stond mijn moeder op dat moment in paniek aan de achterdeur. Moest zij mij gaan halen of was het vanwege de rondvliegende bomscherven verstandiger om dat niet te doen? Ze bleef staan en zou zodoende ons beider leven hebben gered. Een klein oorlogsdrama kortom. Dit drama wordt niet bevestigd door de brieven van mijn opa die maand. Hij schrijft dat het huis en mijn vader en moeder niets is overkomen. Toch zou ook de dramatische familieoverlevering best waar kunnen zijn. De buurvrouw, mevrouw Oostendorp-Holleman, die even de tuin was in gelopen, werd dodelijk getroffen door de bomscherven. Studie van een kaartje met de ligging van de verschillende percelen toentertijd maakt waarschijnlijk dat er ook scherven door de tuin zijn gevlogen waar ik lag te slapen. De waarheid valt niet meer te achterhalen.

Market Garden werd een mislukking, de laatste geallieerde nederlaag van de oorlog. In de volgende dagen trok een de-

primerende stoet Duitse soldaten en Engelse krijgsgevangenen voorbij op de Rijksstraatweg. Vervolgens begonnen aanhoudende artilleriebeschietingen door de Engelsen vanuit de Betuwe. Mijn ouders zochten bescherming in de schuilkel-der van een bevriende familie. Uit 'veiligheidsoverwegingen' besloten de Duitsers eind september dat de hele noordelijke oever van de Nederrijn een *Sperrgebiet* zou worden. Alle be-woners dienden per 1 oktober vertrokken te zijn.

Teneinde de grote uittocht voor te zijn, vertrokken mijn ou-ders op 28 september op de fiets, met mij erachter in de kin-derwagen en de poes erbovenop, in noordelijke richting. Nog steeds als ik op televisie oorlogsvluchtelingen zie, denk ik aan mijn ouders in die dramatische septembermaand. Mijn vader had alles achter moeten laten: zijn boeken, aantekeningen en insectencollectie. Mijn ouders vonden aanvankelijk gastvrij onderdak op een boerderij in Ederveen. Omdat ze bang wa-ren dat ik last zou krijgen van de viezigheid op de boerderij, fietsten ze na een paar dagen door naar Bilthoven, waar ze via kennissen van kennissen een woning aan de Gezichtslaan konden betrekken.

Door de onaangename gebeurtenissen was ik behoorlijk van slag geraakt. Ik had als bijna eenjarige baby last van eczeem en at en sliep slecht. Toen ik in Bilthoven weer een geregeld bestaan had en op tijd mijn eten kreeg, knapte ik zienderogen op. Ik sliep uitstekend en was over het algemeen een zoet kind, rapporteert mijn tante Mary, die mijn moeder bijstond en in de volgende maanden vaak voor voedsel zorgde. Ik zei steeds 'dank ie' als mij iets werd gegeven of wanneer ik zelf iets aan-gaf uit de box. Paarden fascineerden mij in hoge mate; een fas-cinatie die volledig is genezen. Vreemd was wel dat ik in de herfst van 1944 nog steeds geen tanden had. Het was een gek

gezicht, zo'n groot kind zonder tanden, schreef mijn tante. Bij de familie van mijn moeder scheen dat vaker voor te komen.

Op 2 mei 1945 werd mijn zuster Sis geboren, in een noodhospitaal in de buurt van Bilthoven. Ze heette eigenlijk Mary, naar mijn behulpzame tante, maar mijn Engelstalige grootmoeder verzekerde me dat ik een 'sister' had gekregen. Zo werd het Sis en dat is haar hele leven zo gebleven. Wij leken naar mijn idee sterk op elkaar, zo sterk dat ik soms het gevoel had een tweelingzuster te hebben. In later jaren was verontwaardigd mopperen iets wat ze minstens even goed deed als ik. Achter het stuur kon zij werkelijk onovertroffen en langdurig schelden op alle medeweggebruikers.

In onze jonge jaren trokken wij sterk naar elkaar, omdat onze moeder bepaald niet de meest liefdevolle moeder van de wereld was. Zij deelde ferme tikken uit, die volgens ons vaak volstrekt onverdiend waren. Ik herinner me dat mijn oma waar ik bij was mijn moeder eens scherp terechtwees vanwege die tikken. Wat de reden was van mijn moeders relatief hardvochtige regime weet ik niet. Voelde zij zich ongelukkig in die schamele Javastraat in Wageningen na een luxueuze opvoeding? Liep het huwelijk van mijn ouders al slecht? Zeker is dat mijn moeder mijn broer Vincent, die in 1950 werd geboren en een aanminnig blond ventje was, nimmer een tik heeft gegeven. Veel later konden Sis en ik daar nog steeds verontwaardigd over praten. Waarom wij wel en hij niet? Mijn broer kreeg ook van mijn vader en moeder de aandacht die wij nooit hadden gekregen, vonden wij. Wij hadden geen koosnaam, hij wel; hij was het 'oorvogeltje'.

In onze lagerschooltijd was Sis veel weerbaarder dan ik. Ik werd geplaagd en soms belaagd door de jongens van de RK Jongensschool. Ik onderging dat passief – mijn zuster zei later dat ik net de Here Jezus was – maar Sis was verrassend

vechtlustig. Zij beschermde mij op de soms moeizame tocht van school naar huis. Later had ze wel de neiging de tragiek van mijn lot als outsider schromelijk te overdrijven. Geplaagd te worden was onaangenaam en ik koester nog steeds een voorzichtig wantrouwen jegens de medemens, die mijns inziens zeker niet altijd de neiging heeft te deugen. In de tweede klas van het gymnasium was het plagen plotseling afgelopen, waarover later meer.

Begin juni 1945 vertrokken mijn moeder, Sis en ik naar mijn grootouders van moederszijde in Delft. We moesten daar allemaal aansterken. Mijn vader was naar Wageningen om een woning te zoeken, zijn werk bij de PD weer op te starten en indien mogelijk iets terug te vinden van zijn boeken, aantekeningen en insectencollectie. De Duitsers hadden het oude huis gebruikt als telefooncentrale en al zijn spullen ongezien in de kelder gegooid. Daar trof hij alles nog intact aan.

Wageningen had in de oorlog vreselijk geleden. Mijn opa schreef: 'Wageningen is een doode stad geworden: een opeenhoping van muren en open gaten, die eens ramen waren, en onkruid meters hoog, overal uniformen, weggeworpen wapens, hier en daar kadavers van honden en koeien.' Het is de enige stad in Nederland die in de oorlog tweemaal is geëvacueerd. De eerste maal goed georganiseerd in de meidagen van 1940. Toen de bevolking na enige dagen weer terugkwam, bleek dat een groot deel van de binnenstad aan puin was geschoten door Nederlandse artillerie, die vanaf de Grebbeberg tevergeefs had geprobeerd de Duitse aanval op de Grebbelinie te stoppen. In 1940 en 1941 is een groot deel van de oude binnenstad, vooral rond de kerk, bijzonder aantrekkelijk en in hoog tempo herbouwd naar de inzichten van de zogenoemde Delftsche School. Per 1 oktober 1944 werd Wageningen dus

voor de tweede maal geëvacueerd onder dwang van de Duitsers, na de mislukking van Market Garden.

De stad werd op 17 april 1945 bevrijd door de geallieerde troepen. De bevolking kon de stad pas vanaf 10 mei bezoeken en had nog enige tijd daartoe een vergunning nodig. In de maanden tussen oktober 1944 en de bevrijding werd Wageningen aanhoudend beschoten door Engelse artillerie vanuit de Betuwe. De verwoesting was omvangrijk. 3400 woningen waren beschadigd, 700 ernstig beschadigd en 200 woningen konden alleen nog maar worden afgebroken. Nog op 5 april 1945 hadden de Duitsers de kerktoren op het Marktpllein opgeblazen en ook de enorme toren van de RK Johannes de Doperkerk aan de Bergstraat had de oorlog niet overleefd. De Duitsers hadden de stad grondig geplunderd, waarbij ook de brandkast van de Twentsche Bank was opgeblazen, wat ongetwijfeld een flinke buit heeft opgeleverd. Overal in de stad slingerde huisraad rond, dat uiteindelijk naar verzamelpunten werd gebracht, waar de teruggekeerde bevolking naar eigen bezit kon zoeken.

Mijn vader vond een huis in de Javastraat, no. 12. Het is een merkwaardig toeval, maar ik heb een groot deel van mijn leven op nummer 12 gewoond. Eerst van 1945 tot 1962 in Wageningen, vervolgens vier jaar in Utrecht op nummer 12 in de Kievietdwardsstraat en nu al 45 jaar op nummer 12 in de Frans Halsstraat. Zoiets geeft wel rust.

In het huis in de Javastraat zat geen glas meer. Dat werd verholpen met een flinke partij restglas uit een gesneuvelde broeikas. Omdat het geen vensterglas was, zat het vol met vreemde bobbels, zodat wij vanzelf aan de oorlog werden herinnerd als we naar buiten keken. Het huis was gebouwd in 1940, maar erg solide nieuwbouw was het bepaald niet.

Ergens in de jaren vijftig woei de hele schoorsteen van het dak. Het huis zag er in mijn herinnering altijd verveloos uit, omdat de verhuurder er niks aan deed. Het was en is een relatief ruim hoekhuis, met drie slaapkamers en een redelijke tuin, waarvan mijn moeder al snel iets aardigs had gemaakt. Zij was, net als haar vader, een ijverige en bekwame tuinier. Achter ons huis was een kleine kwekerij, waar een oude man traag in een kleine plantenkas werkte, in de schaduw van een enorme kastanjeboom. Zoals het in die kleine kas rook, ruikt het waarschijnlijk ook in de hemel. De kastanjeboom heeft er nog lang gestaan. Ik ging hem vaak begroeten als ik in later jaren in Wageningen was. Een paar jaar geleden, nadat hij jaren tussen slordig geparkeerde auto's had gestaan, is hij ten slotte gesneuveld in een nieuwbouwproject.

Dit zijn jeugdherinneringen. Daarom moet onvermijdelijk de vraag gesteld worden: vanaf welk moment in deze beschrijving zijn het inderdaad mijn eigen, traceerbare herinneringen? Zeker is dat alles wat ik heb geschreven over mijn eigen leven voor 1947 van horen zeggen is. Waar mijn echte herinneringen in 1947 beginnen is nog de vraag. De zomer van 1947 was, voordat het KNMI de tijdreeksen van het weer harmoniseerde, de warmste zomer ooit in de Nederlandse geschiedenis. Ik meen mij vaag te herinneren dat ik samen met mijn zuster in een teiltje met koud water achter het huis zat. Maar die herinnering is vaag en het beeld dat ik ervan heb is waarschijnlijk gebaseerd op een foto die ik vaak heb gezien.

Veel gedetailleerder en concreter was een herinnering aan een logeerpartij bij mijn grootouders in Nijmegen in de herfst van 1947. Ik kreeg daar de bof en was er flink ziek van. Ik lag in bed in een ruime slaapkamer en hoorde 's nachts de uilen roepen op een landgoed dat daar in de buurt was – nu staan

daar de gebouwen van de Nijmeegse universiteit. Nadat ik was hersteld kreeg ik een mooie houten vrachtwagentje met een helder oranje dak. Toen ik deze kwestie van de eerste echte herinnering eens besprak met herinneringsspecialist Douwe Draaisma, zei hij direct dat de logeerpartij met de bof ongetwijfeld een echte herinnering was. Het ging om een andere locatie dan normaal en bovendien om overtuigende details die onmogelijk afkomstig konden zijn van een foto. Dus mijn allereerste echte herinneringen dateren van najaar 1947. Dat klopt ook wel met het moment waarop mensen hun eerste herinneringen hebben. Helaas vergeten we alles, hoe uitzonderlijk ook, wat ervoor heeft plaatsgevonden. Van de oorlog en alles wat daarmee samenhang herinner ik mij niets. Laat ik eerlijk zijn, ook van talloze dingen die zich na 1947 hebben voorgedaan herinner ik mij weinig. De herinneringen die ik hier beschrijf zijn meestal scherp verlichte scènes in een duisternis van vergeten.

In het najaar van 1948 ging ik naar de kleuterschool. Het gebouw staat er nog, maar wordt niet meer gebruikt om kleuters te bewaren. Ik vond het er niet leuk. Vandaar dat ik tweemaal ben weggelopen. Kennelijk was er weinig toezicht op het gaan en staan van de kleuters. Mijn moeder heeft mij beide keren onmiddellijk teruggebracht. Op de kleuterschool begon mijn loopbaan als buitenbeentje en geplaagd kind. In de enorme zandbak was ik niet weerbaar en zo al snel het slachtoffer van plagerij en klein geweld door de dominante jongetjes, die hun schepje gewetenloos als slagwapen gebruikten.

Waarom sommige kinderen worden geplaagd, blijft vrij raadselachtig. Hiërarchie is overal, ook in de kleuterwereld. Kennelijk zien ook sommige kleuters heel snel hoe de hiërarchie in elkaar zit en gedragen zij zich daarnaar. Je kunt nu

eenmaal beter bij de plagers horen dan bij hun slachtoffers, die per definitie in de minderheid zijn. Gezien de fundamentele aard van de mens als hypersociaal zoogdier, denk ik niet dat er ooit een definitief eind kan worden gemaakt aan de sociale hiërarchie en het vaak daarbij behorende plaaggedrag. Waar groentijden en andere initiatieriten worden afgeschaft, verschijnen zij altijd na enige tijd opnieuw, zij het vaak in een wat andere gedaante.

Op de kleuterschool begon de dag in een zaaltje, waar een van de juffen op de piano speelde terwijl de kinderen een rondje liepen, zonder dat duidelijk was wat het nut daarvan was. Het absolute hoogtepunt van mijn verblijf op de kleuterschool was de explosie – implosie? – van het grote aquarium in het genoemde zaaltje. Tientallen visjes spartelden wanhopig rond op de vloer, terwijl de juffen in paniek met glaasjes rondrenden om de visjes te redden. Hoeveel visjes het hebben gehaald weet ik niet. Het aquarium keerde, voor zover ik mij kan herinneren, niet terug.

De enige activiteit die ik leuk vond op de kleuterschool was de constructie van, in mijn ogen, complexe gebouwen met de zeer ruim voorradige blokken. We moesten ook vaak papieren matjes vlechten, wat ik toen al een zeldzaam stompzinnige activiteit vond. Het was waarschijnlijk bedoeld om de fijne motoriek te stimuleren. Wie jarig was, mocht tijdens de ochtendsessie in het zaaltje enige tijd op een soort troon zitten, geassisteerd door twee van zijn vrienden of vriendinnen. Gek genoeg herinner ik mij alleen jarige meisjes. Van mijn eigen verjaardagsviering in die vorm kan ik mij in ieder geval niets herinneren.

De Javastraat had een ronduit rommelige entree. Recht tegenover de ingang van de straat stond een boerderij, die in-

middels een paardenslager was geworden. Vanuit het oosten komende lag links aan het begin van de straat een omvangrijke ruïne, waarschijnlijk een resultaat van de artilleriebeschietingen. In de kelders van de ruïne was het spannend spelen. Ernaast stond de timmerfabriek/zagerij van de familie Richardson. De zonen van die familie gaven leiding aan het spel in de ruïne. Rechts aan het begin van de straat was een sigarenwinkel met daarnaast een fietsenmaker. In de sigarenwinkel kocht ik voor mijn vader sigaretten: Old Mac, 20 stuks voor 65 cent.

In de Javastraat stond in die jaren vanzelfsprekend geen enkele auto geparkeerd. Pas in de tweede helft van de jaren vijftig kocht onze buurman, bakker Verhoeks, de eerste auto van de straat. Dat was een tweedehands Fiat Topolino, die hij simpelweg in zijn tuin parkeerde. Mijn vader noemde de Topolino (muisje) onveranderlijk Little Bill en andere kleine auto's Mercedes-eitjes.

Twee huizen verder woonde de familie Derks. Mijnheer Derks was een zendamateer. Hij had een enorme antenne op zijn dak staan waarmee hij de experimentele televisie-uitzendingen uit Eindhoven kon ontvangen. Een enkele maal mochten de kinderen uit de straat komen kijken naar het kleine zwart-witbeeld. Eerlijk gezegd vond ik er niets aan, zeker vergeleken met de Cineac waar ik weleens met mijn oma heen ging. Mijnheer Derks had ook een begerenswaardige legergroene BSA met passende zijspan, waarin mevrouw Derks werd vervoerd.

Nog weer twee huizen verder, als ik het wel heb, woonden de dames Swemlee, twee bejaarde zusters. De dames Swemlee zitten in een apart, klein herinneringsvertrek in mijn geheugen. Eens tijdens het straatvoetbal, waarin ik niet schitterde, schoot ik een bal hard en laag door hun voorkamerraam. De

bal landde met verwoestend effect op hun theetafeltje. Mijn vader heeft het allemaal betaald en was niet boos.

Op de hoek woonde de ‘Meelmot’, dat was althans de bijnaam die mijn vader deze buur gegeven had, omdat hij in een maalterij werkte. Hoe hij werkelijk heette ben ik totaal vergeten. Mijn vader gaf iedereen bijnamen; zo was er ook nog de ‘Juttepeer’ en de ‘Rotterdammer’. Van de zoon van de Meelmot leende ik het tijdschrift *Arend*, een educatief strip-tijdschrift van christelijke signatuur. De Rotterdammer was een bemoeizuchtige grotestadsbewoner die vanwege het bombardement op Rotterdam in Wageningen terecht was gekomen. Bij elke gebeurtenis stond hij vooraan en wist alles beter.

De Javastraat werd sfeervol verlicht door een enkele bejaarde gaslantaarn, die voor zover ik weet op afstand aangestoken kon worden. Een lantaarnopsteker heb ik nooit in de straat gezien. De gaslantaarn maakte een vredig, suizend geluid. Ik hoop dat dat ouderwetse geluid ergens is geregistreerd.

Vlak bij de lantaarn woonde de familie Komen – of was het Koomen? Met Dik Komen, die een paar jaar ouder was dan ik, heb ik nog enige tijd gewerkt aan het aanleggen van een serieuze postzegelverzameling. Daartoe fietsten wij eenmaal per maand naar een postzegelclub in theater De Reehorst in Ede. Ik vond het vooral interessant dat je een postzegelverzameling kon organiseren op grond van een vrijwel onbeperkt aantal uitgangspunten. Je kon natuurlijk een traditionele collectie ‘Nederland’ beginnen, maar evengoed zeehelden, belangrijke historische figuren, vogels, Nobelprijswinnaars, locomotieven et cetera als organisatieprincipe kiezen. Je leerde ook hoe je zelf een keurig postzegelalbum kon vervaar-